

Tietolipas 287

Lähestymistapoja kirjallisuuteen

Toimittaneet

Hanna Meretoja, Aino Mäkikalli, Anna Helle,
Kaisa Ilmonen ja Markku Lehtimäki

TIETOLIPAS 287

Teos on Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran nimeämien asiantuntijoiden tarkastama.

SKS:n julkaisujen kokoelma kuuluu Unescon Maailman muisti -rekisteriin.

© 2024 Hanna Meretoja, Aino Mäkikalli, Anna Helle, Kaisa Ilmonen, Markku Lehtimäki ja SKS

Kannen sarja-asu: Markus Itkonen

Kannen toteutus: Eija Hukka

Kannen kuva: Leon Wyczółkowski, *Wiosna – wnętrze pracowni artysty*, 1933 /

Leon Wyczółkowski District Museum in Bydgoszcz.

Taitto: Maija Räisänen

Hakemisto: Kirjoittajat sekä Helmi Nöjd ja Joel Suontama

Epub: Tero Salmén

ISBN 978-951-858-897-2 (nid.)

ISBN 978-951-858-898-9 (EPUB)

ISBN 978-951-858-899-6 (PDF)

ISSN 0562-6129 (nid.)

ISSN 2670-2584 (verkkojulkaisut)

DOI <https://doi.org/10.21435/tl.287>

Teos on lisensoitu Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International -lisenssillä, ellei toisin mainita. (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.fi>)

Teos on avoimesti saatavissa osoitteessa
<https://doi.org/10.21435/tl.287>
tai lukemalla tämä QR-koodi mobiililaitteella.

Hansaprint Oy, Turenki 2024

Sisällys

Lähestymistapoja kirjallisuuteen – Johdanto 9

Hanna Meretoja ja Aino Mäkikalli

I KIRJAILIJA- JA TEKIJÄLÄHTÖISET SUUNTAUKSET

Toimittanut Aino Mäkikalli

Johdanto kirjailija- ja tekijälähtöisiin suuntauksiin 21

Aino Mäkikalli

Historiallinen näkökulma tekijäkäsityksiin 26

Kaisa Kurikka

Elämäkertatutkimus 36

Maarit Leskelä-Kärki

Omaelämäkerran ja autofiktion tutkimus 48

Päivi Kosonen

Geneettinen kritiikki 59

Veijo Pulkkinen

Postkoloniaalinen tekijätutkimus ja kulttuurisen omimisen ongelmat 70

Kaisa Ilmonen ja Olli Löytty

Appropriaation ja tekijyyden tutkimus 81

Sanna Nyqvist

II TEOS-, TEKSTI- JA LAJILÄHTÖISET SUUNTAUKSET

Toimittanut Markku Lehtimäki

Johdanto teos-, teksti- ja lajilähtöisiin suuntauksiin 93

Markku Lehtimäki

Venäläinen formalismi 100

Gennadii Obatnin ja Tintti Klapuri

Uuskritiikki ja lähilukeminen 109

Markku Lehtimäki ja Aino Mäkikalli

Strukturalismi 120

Anna Helle ja Markku Lehtimäki

Narratologia 131

Markku Lehtimäki

Retorinen kertomusteoria 141

Markku Lehtimäki

Tyylintutkimus 151

Linda Nurmi

Historiallinen poetiikka 163

Saija Isomaa

Adaptaatiotutkimus ja intermediaalisuus 176

Kaisa Kurikka ja Laura Piippo

III LUKIJALÄHTÖISET SUUNTAUKSET

Toimittanut Hanna Meretoja

Johdanto lukijalähtöisiin suuntauksiin 189

Hanna Meretoja

Hermeneuttinen kirjallisuudentutkimus 194

Hanna Meretoja

Reseptiotutkimus 207

Kaisa Kaakinen

Jälkistrukturalismi ja dekonstruktio 216

Anna Helle

Psykoanalyttinen kirjallisuudentutkimus 225

Susanna Välimäki ja Aura Sevón

Kognitiivinen kirjallisuudentutkimus 236

Maria Mäkelä ja Merja Polvinen

Empiirinen lukemisen tutkimus 247

Kati Launis, Aino Mäkikalli ja Viola Parente-Čapková

Kirjallisuuden ja hyvinvoinnin tutkimus 258

Eevastiina Kinnunen

IV MAAILMALÄHTÖISET SUUNTAUKSET

Toimittaneet Anna Helle ja Kaisa Ilmonen

Johdanto maailmalähtöisiin suuntauksiin 271

Anna Helle ja Kaisa Ilmonen

Sosiologinen kirjallisuudentutkimus 277

Elina Arminen

Kirjallisuushistorian kirjoittaminen ja tutkiminen 288

Kukku Melkas ja Aino Mäkikalli

Marxilainen kirjallisuudentutkimus 297

Jussi Ojajärvi

Kulttuurintutkimus 310

Kaisa Ilmonen ja Jussi Ojajärvi

Feministinen ja queer-teoreettinen kirjallisuudentutkimus 324

Elsi Hyttinen

Postkoloniaalinen ja ylitrajainen kirjallisuudentutkimus 335

Kaisa Ilmonen

Intersektionaalisuus 347

Kaisa Ilmonen

Ekokritiikki 357

Toni Lahtinen

Posthumanistinen kirjallisuudentutkimus 366

Karoliina Lummaa

Uusmaterialismi 378

Ate Tervonen, Laura Piippo ja Sanna Karkulehto

Kirjallisuuden ja tunteiden tutkimus 388

Anna Helle

Kulttuurinen muistitutkimus 398

Riitta Jytilä

Kulttuurinen traumatutkimus 406

Hanna Meretoja

Uushistorismi ja kulttuuripoetiikka 418

Markku Lehtimäki

Kulttuurihistoriallinen kirjallisuudentutkimus 428

Hannu Salmi

Folkloristinen kirjallisuudentutkimus 437

Anne Heimo ja Pasi Enges

Filosofinen kirjallisuudentutkimus 449

Hanna Meretoja

Kontekstualisoiva kertomuksen tutkimus 463

Hanna Meretoja

Kiitokset 477

Kirjoittajat 478

Abstract 481

Asiasanahakemisto 482

Henkilöhakemisto 493

Lähestymistapoja kirjallisuuteen – Johdanto

Hanna Meretoja

📄 <https://orcid.org/0000-0002-8243-6371>

Aino Mäkikalli

📄 <https://orcid.org/0000-0003-0129-3370>

Kirjallisuutta voi lähestyä lukemattomista eri näkökulmista. Kirjallisuuden rikkaus ja moniulotteisuus kutsuvat tutkimaan sitä moninaisista lähestymistavoista käsin, eikä se tyhjene mihinkään niistä. Kirjallisuudentutkimus elää osana omaa aikaansa ja muotoutuu keskustelussa muiden tieteenalojen sekä ajassa vaikuttavien ajatusvirtausten kanssa. Kirjallisuudentutkimuksen nykytilanne on pluralistinen: ei vallitse minkäänlaista konsensusta siitä, miten kirjallisuutta tulisi tarkastella, eri lähestymistavat elävät rinnakkain, ne saattavat osin lomittua, ja niiden välillä käydään kiinnostavia keskusteluja. Pluralistisessa tilanteessa on erityisen tärkeää, että eri lähestymistapojen edustajat pystyvät perustelevaan omia teoreettisia lähtökohtiaan, sitoumuksiaan ja valintojaan.

Nykyiset tavat lähestyä kirjallisuutta rakentuvat erilaisten ajattelutraditioiden pohjalta, kehittävät niitä uusiin suuntiin, kyseenalaistavat aiempia oletuksia ja avaavat uusia näkökulmia edeltäviin keskusteluihin. Uudemmat suuntaukset eivät automaattisesti ole ”edistyksellisempiä” kuin vanhat tai merkitse aiempien suuntausten vanhentumista. On tarpeen tuntee kirjallisuudentutkimuksen lähestymistapojen historiaa laajasti, jotta pystyy esimerkiksi hahmottamaan, miten uudemmat suuntaukset rakentavat vanhojen päälle, haastavat niitä mutta myös nojaavat moniin jo esitettyihin ajatuksiin. Vanhoista suuntauksista voi löytyä arvokkaita oivalluksia, jotka ovat uudessa kontekstissa jälleen ajankohtaisia ja käyttökelpoisia.

Kirjallisuudentutkimuksen lähestymistavat kertovat aina omasta ajastaan ja sen oletuksista. Niiden lähtökohtana on erilaisia kirjallisuuskäsityksiä. Tässä kirjassa lähestymistavat on jaoteltu neljään osioon sen mukaan, lähestytäänkö niissä kirjallisuutta tekijä-, teksti-, lukija- vai maailmalähtöisesti. Moni suuntaus ei kuitenkaan asetu itseltään selvästi näistä yhteen, joten jaottelu on vain suuntaa antava.

Lähestymistapoja, suuntauksia, teorioita, menetelmiä, tutkimuskenttiä

Lähestymistavoilla tarkoitamme tässä laajasti ymmärrettynä erilaisia tapoja lähestyä kirjallisuutta tutkimuksellisesta tai analyttisestä näkökulmasta. Kyse on kirjal-

lisuudentutkimuksen erilaisista teoreettis-metodologisista lähtökohdista, tavoista lähteä vastaamaan miten-kysymyksiin: miten kirjallisuus ymmärretään, miten sitä tutkitaan, miten siihen suuntaudutaan, miten sitä analysoidaan. Monet lähestymistavat ovat selkeitä tutkimussuuntauksia, jotka tarjoavat yhtenäisiä vastauksia näihin miten-kysymyksiin. Esimerkiksi formalismin lähtökohtana on tietty kirjallisuuskäsitys, jonka pohjalta se ehdottaa tietynlaista tapaa suuntautua kirjallisuuteen ja sen analysoimiseen. Joissakin lähestymistavoissa sen sijaan painottuvat tietyt teoreettiset lähtökohdat, kuten filosofisessa hermeneutiikassa, posthumanismissa tai psykoanalyttisessä kirjallisuudentutkimuksessa, mutta ne eivät tarjoa yhtä menetelmää, vaan niiden pohjalta kirjallisuutta voidaan analysoida monin eri tavoin.

Kirjallisuudentutkimuksessa teorit ja metodit ovat kiinteästi yhteydessä toisiinsa. Eri suuntauksset tarjoavat teoreettis-metodologia välineitä, kuten teoreettisia käsitteitä, joiden avulla muodostetaan tutkimuskysymyksiä ja etsitään niihin vastauksia. Teorioissa on kyse niistä käsitteellisistä lähtökohdista ja teoreettisista taustaoletuksista, jotka ohjaavat tutkimuksen tekemistä. Erilaiset kirjallisuudentutkimuksen suuntauksset, kuten dekonstruktio, kulttuurintutkimus ja feministinen kirjallisuudentutkimus, tarjoavat erilaisia teoreettisia lähtökohtia tekstianalyysiin – lähtien siitä, mistä kirjallisuudessa on ylipäättään kyse.

Metodilla eli menetelmällä tarkoitetaan tapaa, jolla tutkimus toteutetaan. Kirjallisuudentutkimuksessa ei ole yksiselitteistä menetelmävalikoimaa, vaan viime kädessä kukin tutkija luo oman menetelmänsä rakentamalla tutkimukseensa sopivan teoreettis-metodologisen viitekehysten. Tähän kuuluu sellaisen käsittevälineistön hahmottelu, jonka avulla tutkimuskysymykseen on mielekästä vastata. Metodina voi ajatella eräänlaisena työkalupakkina. Se tarjoaa joukon rajattuja tieteellisiä käsitteitä, jotka toimivat kaunokirjallisten tekstien – tai esimerkiksi haastattelu-, arkisto- tai digitaalisten aineistojen – analyysin välineinä. Tutkimuksessa tätä käsitteistöä käytetään systemaattisesti, ja sen avulla saadaan tutkimuskohteista esiin tiettyjä piirteitä. metodi tulee kreikan kielin sanasta *methodos*, joka tarkoittaa kuljettavaa tietä. Yksinkertaisimmillaan metodi – tie, jota pitkin kuljetaan – voidaan käsittää ”väitteiden perustelujen logiikaksi” (Kinnunen 1983, 15–16, ks. myös Mälikalli, Meretoja & Kähkönen 2022). Kirjallisuudentutkimuksessa puhutaan usein *metodin* sijaan *lähestymistavasta* tai *suuntauksesta* (engl. *approach*), jotka kuvaavat *metodia* paremmin sitä tapaa ja niitä keinoja, joiden avulla tutkimuskohdetta tarkastellaan.

Onnistuneessa tutkimuksessa teoreettis-metodologinen lähestymistapa ja aineisto ovat jatkuvassa vuoropuhelussa. Joillakin tieteenaloilla menetelmiä ajatellaan valmiina valikoimana, josta tutkija valitsee itselleen sopivan, mutta kirjallisuudentutkimuksessa näin ei ole. Kirjallisuudentutkimuksen pluralistisessa tilanteessa tutkija joutuu perustelevaan, miksi kokoa tiettyistä lähestymistavoista tutkimuksensa teoreettis-metodologisen perustan. Parhaassa tapauksessa se muotoutuu osana tutkimusta siten, että analyysi voi tuoda jotakin uutta myös lähtökohtanaan oleviin teoreettisiin käsitteisiin. Eri lähestymistapojen voi ajatella avaavan erilaisia näkökulmia kirjallisuuteen siten, että ne esittävät sille erilaisia kysymyksiä. Samalla ne tarjoavat teoreettisia käsitteitä, joilla on hypoteettinen luonne: niitä koetellaan ja testataan tekstien tulkinnassa, ja hyvä tutkija on valmis muokkaamaan käsitteitään tutkimuksen edetessä. Tämä itsessään ei ole kuitenkaan teoreettisesti ”neutraali” kanta, vaan se ilmentää tiettyä teoreettisesti latautunutta ajatusta siitä, millaista on onnistunut tutkimus. Erityisesti filosofinen hermeneutiikka korostaa sitä, että teoreettisten käsitteiden pitäisi olla avoimia ja

tutkijan tulisi olla valmis muokkaamaan niitä tutkimuksen edetessä (Gadamer 1990; Saariluoma 2000; Meretoja 2004; 2014, 23–24).

Osaa tämän kirjan lähestymistavoista olisi luontevampaa kutsua tutkimuskentiksi tai tutkimusaloiksi kuin suuntauksiksi. Esimerkiksi lukemisen tutkimus tai kirjallisuuden ja hyvinvoinnin tutkimus ovat tutkimuskenttiä, joiden sisällä on hyvin monenlaisia tapoja tutkia kyseistä ilmiötä. Tällöin lähestymistapa nostaa esiin tietyn puolen kirjallisuudesta, kuten sen, miten kirjallisuutta luetaan tai miten se on kytköksissä hyvinvointiin, mutta ei vielä itsessään kerro, miten tätä ilmiötä pitäisi konkreettisesti tutkia, vaikka tarjoaa siihen erilaisia mahdollisuuksia. Monet tässä kirjassa esitellyt lähestymistavat ovat monitieteisiä tai tieteidenvälisiä tutkimusaloja, kuten kontekstualisoiva kertomuksen tutkimus tai kulttuurinen muistitutkimus. Useimmat lähestymistavoista vähintäänkin ammentavat erilaisista tieteidenvälisistä keskusteluista ja soveltavat niitä kirjallisuudentutkimukseen. Esimerkiksi feministinen ja postkoloniaalinen kirjallisuudentutkimus nojaavat laajempiin keskusteluihin feminismistä ja postkoloniaalisesta tutkimuksesta ja samalla tuovat oman näkökulmansa näihin keskusteluihin.

Olemme sisällyttäneet kirjaan myös tieteiden rajapinnoille sijoitettavia lähestymistapoja, joista osassa näkökulma nousee sisartieteenalan piiristä. Näin olemme huomioineet sen, että kirjallisuutta tutkitaan myös muilla tieteenaloilla kuin tiukasti ottaen kirjallisuustieteen piirissä. Esimerkiksi kulttuurihistoriallinen ja folkloristinen lähestymistapa kirjallisuuteen eivät ole vakiintuneita suuntauksia kirjallisuudentutkimuksen kentällä, mutta ne nostavat kirjallisuudesta esiin puolia, jotka ovat myös kirjallisuudentutkijoille kiinnostavia. Samalla toivomme, että tämä teos, jossa lähestymistavat on ymmärretty tavallista laajemmin, palvelee kirjallisuudesta kiinnostuneita tutkijoita laajasti eri tieteenaloilla.

Kirjallisuudentutkimuksellisten lähestymistapojen juuret

Teoreettista ja filosofista pohdintaa kirjallisuuden luonteesta eli kysymystä siitä, mitä kirjallisuus on, on pohdittu lähes yhtä kauan kuin on ollut kirjallisuutta – ainakin antiikin Kreikasta lähtien – mutta varsinaiset kirjallisuustieteen tutkimussuuntaukset ovat kehittyneet 1800-luvulta lähtien, jolloin kirjallisuustiede muotoutui omaksi tieteenalaksi. Vasta 1700–1800-lukujen taitteessa syntyi myös moderni käsitys kirjallisuudesta erillisenä taiteenlajinaan. Sitä ennen esimerkiksi historiankirjoitus ja filosofia nähtiin kaunokirjallisuuden tavoin osana kirjallisuutta. Englanninkielisessä keskustelussa erotetaan usein kirjallisuusteoria (*literary theory*) teosten tulkinnasta (*literary criticism*) ja kirjallisuushistoriasta (*literary history*). Teoria ja tulkinta nivoutuvat kuitenkin kiinteästi yhteen, joten kirjallisuudentutkimus kattaa molemmat, ja kun se on historiatietoista, on se myös vaikeasti erotettavissa kirjallisuushistoriasta laajassa mielessä. Toisin sanoen kolmijako itsessään ilmentää epähistoriallista ajattelutapaa, ja sen juuret ovat 1940-luvun uuskritiikissä (mm. Wellek & Warren 1969).

Nykyään kirjallisuushistorialla suppeassa mielessä tarkoitetaan pitkittäisleikkauksia kirjallisuuden historiasta, mutta samalla ollaan aiempaa tietoisempia siitä, ettei historia ole yhtenäistä ja lineaarisesti etenevää, vaan se koostuu monista risteävistä ja limittyvistä historioista. Kirjallisuushistoriaa voidaan kirjoittaa lukuisin eri tavoin riippuen tutkijan näkökulmasta, ja tässä teoksessa esitellyt lähestymistavat tarjoavat myös eri näkökulmia kirjallisuushistoriaan. Sitä voidaan kirjoittaa esimerkiksi kan-

salliskirjallisuuden näkökulmasta, feministisestä tai postkoloniaalisesta näkökulmasta, kirjallisuuskäsitysten muuttumisen tai subjektiproblematiikan näkökulmasta. Toisaalta eri teoreettiset lähestymistavat ovat myös muotoutuneet vuorovaikutuksessa kirjallisuuden kanssa. Useimmat suuntaukset ovat syntyneet tietynlaisen kirjallisuuden pohjalta, vaikka ne esitettäisiin universaaleina (esimerkiksi venäläisillä formalisteilla oli lähtökohtanaan avantgarderunous).

Estetiikka ja kirjallisuusfilosofia ovat läheisessä yhteydessä kirjallisuusteoriaan, mutta viimeksi mainittu on lähempänä käytännön tutkimusta ja muotoutunut kiinteässä vuorovaikutuksessa tutkimuskäytäntöjen kanssa, kun taas estetiikka ja kirjallisuusfilosofia nähdään usein filosofian osa-alueina, ja ne tarkastelevat yleisemmällä, abstraktimmalla tasolla kysymyksiä taiteen ja kirjallisuuden luonteesta. Kirjallisuustieteen tutkimussuuntaukset ovat eri ajattelutraditioihin kiinnittyviä tapoja lähestyä kirjallisuutta. Kaikki tutkimus sisältää väistämättä teoreettisia sitoumuksia: myös silloin, kun tutkimus ei ole erityisen teoreettista, se kiinnittyy johonkin tutkimustraditioon. Tutkimustraditiot puolestaan ovat osa laajempia ajattelun virtauksia, joiden lähtökohdaksi on tietynlaisia ihmiskäsityksiä ja todellisuuskäsityksiä. Perinteisesti on ajateltu, että kritiikki eroaa kirjallisuudentutkimuksesta siinä, että kritiikki on arvottavaa ja tutkimus arvovapaata. Kuitenkin myös kirjallisuudentutkimuksessa on läsnä monenlainen arvottaminen. Jo se, että valitsee jotakin tutkimuskohteeksi, kertoo siitä, että pitää sitä tutkimisen arvoisena.

Platonin ja Aristoteleen kiista kirjallisuudesta on hyvä esimerkki siitä, miten filosofiset sitoumukset vaikuttavat siihen, miten kirjallisuuden arvoa ja merkitystä arvioidaan. Platon (*Valtio*, 10. kirja) väheksyy kirjallisuuden arvoa sekä epistemologisesta eli tietoteoreettisesta että moraalista näkökulmasta. Hänelle ikuiset ideat ovat todellisia, kun taas aistein havaittava todellisuus vain jäljittelee ideoita ja taiteilijat puolestaan jäljittelevät tätä aistitodellisuutta. Tästä näkökulmasta hän esittää, että kirjallisuus ja muut taiteet edustavat jäljittelyn jäljittelyä. Hän pitää taiteita kyseenalaisena toimintana paitsi totuuden tavoittelun näkökulmasta myös siksi, että ne vetoavat tunteisiin eli alempiin sielunosiin. Sen sijaan Aristoteleelle kirjallisuuden harjoittama *mimesis* ei ole pelkkää jäljittelyä vaan sisältää luovan, konstrukttiivisen ulottuvuuden. Hänen mukaansa kirjallisuuden ”tehtävänä ei ole kertoa, mitä on tapahtunut, vaan puhua siitä, mitä voi tapahtua ja mikä on mahdollista todennäköisyyden tai välttämättömyyden perusteella”; se on ”historiaa filosofisempaa ja vakavampaa”, sillä se ”käsittelee asioita enemmän yleisten totuuksien tasolla, historia taas yksittäistapauksina” (*Runousoppi*, 1451a–b). Toisin sanoen kirjallisuus käsittelee mahdollisen aluetta ymmärrettynä tietynlaisena yleisten totuuksien alueena, jota luonnehtii välttämättömyys eikä pelkkä sattumanvaraisuus kuten historian tapahtumista.

Platon ja Aristoteles olivat yhtä mieltä siitä, että kirjallisuus vaikuttaa tunteisiimme, mutta heillä oli eri näkemykset siitä, onko vaikutus positiivinen vai negatiivinen. Tähän taas vaikutti paitsi heidän todellisuuskäsityksensä myös heidän käsityksensä toimijuudesta ja rationaalisuudesta: Platon asetti vastakkain rationaalisuuden ja tunteet, kun taas Aristoteleelle tunteet ovat tärkeä osa toimijuuttamme, eivät sille vastakkaisia. Aristoteles ajatteli, että kirjallisuus tekee meille hyvää, koska se vaikuttaa meihin puhdistavasti ja palauttaa tasapainon tunteiden ja järjen välillä.

Antiikin kirjallisuuskeskusteluissa painopiste oli siinä, miten kirjallisuus vaikuttaa meihin, ei kirjallisuuden merkitysten tulkinnassa. Kirjallisuudentutkimuksen muotoutuminen omaksi tieteenalaksi 1800-luvulla on sidoksissa siihen, että vaikutuksen

sijasta aletaan painottaa tulkintaa – kysytään, mitä kaunokirjalliset tekstit merkitsevät, eli kysymys merkityksestä nousee keskeiseksi. Kirjallisuustiede tieteenalana tähtää ymmärryksen lisäämiseen kirjallisuudesta sekä siihen liittyvistä ilmiöistä, ja viime kädessä sen tavoitteena on lisätä ymmärrystä ihmisestä, hänen toiminnastaan ja erilaisista maailmassa olemisen tavoista. Kirjallisuudentutkimuksen synty on myös sidoksissa siihen, että 1700-luvun kuluessa siirryttiin normatiivisesta poetiikasta deskriptiiviseen. Enää ei tehty runousoppaita runoilijoille vaan alettiin pohtia historiatietoisesti, mitä kirjallisuus on ollut eri aikoina. Taustalla on muuttunut todellisuuskäsitys: kun ei enää uskottu yleisiin, laajasti jaettuihin totuuksiin (kuten käsityksiin hyvästä elämästä), joita kirjailijoiden tulisi opettaa miellyttävässä muodossa (*utile dulci*), kirjallisuus alkoi kuvata omaa maailmankuvaansa etsiviä yksilöitä ja se alettiin nähdä yhteydessä maailmaan, jossa se oli syntynyt.

Tämä todellisuuskäsityksen murros tapahtui 1700-luvun lopulla, jolloin syntyi historiallinen ajattelutapa. Tuolloin alettiin ajatella, että kirjallisuus on kulttuurisesti määräytynyttä ja jokaista aikakautta tulisi tarkastella sen omista lähtökohdista. Silloin virinnyt kirjallisuushistoriallinen kiinnostus on säilynyt nykyaikaan asti. Romantiikan yhteydessä syntyi ajatus luovasta nerosta, yksilöllistä subjektiviteettiaan ilmaisevasta kirjailijasta, sekä ajatus siitä, että hyvä kirjallisuus ilmentää kansakunnan ominta luonnetta. Kirjallisuudentutkimuksen synty onkin yhteydessä ajatukseen kansalliskirjallisuuksista – siitä, että kirjallisuutta tutkimalla voidaan päästä käsiksi kansakuntien ominaisuuteen. Taiteilija käsitettiin poikkeusyksilönä, joka pystyy tavoittamaan kansan sielun ja antamaan sille ilmauksen. Romanttinen neromyytti ja historistinen ajattelutapa johtivat tutkimaan kirjallisuutta biografistisesti, kirjailijan elämän yhteydessä, hänen psykologiansa ja aikansa ilmauksena.

1800-luvun kuluessa historistinen kirjallisuudentutkimus muotoutui positivistiseksi, pitkälti luonnontieteistä omaksutun tieteellisen objektiivisuuden ihanteen pohjalta. Kirjallisuutta tutkittiin keräämällä faktoja kirjailijoiden elämästä ja heidän yhteiskunnallisesta ja kulttuurisesta kontekstistaan. 1900-luvun alussa tätä positivistis-historistista tekijäkeskeistä paradigmaa alkoi haastaa esteettis-formalistinen, teoskeskeinen paradigma. Formalismi, uskritiikki ja strukturalismi kyseenalaistivat keskittymisen tekijään ja näkivät kirjallisuuden omalakisena järjestelmänä. 1960-luvulta lähtien tätä paradigmaa alkoivat problematisoida suuntaukset, jotka näkevät kirjallisuuden syntyvän aina tietyissä yhteiskunnallisissa, kulttuurisissa ja historiallisissa konteksteissa ja saavan merkityksensä lukemisen prosesseissa, teoksen maailman ja lukijan maailman vuorovaikutuksessa. Tällöin irtauduttiin luonnontieteistä omaksutusta tieteellisen objektiivisuuden ihanteesta ja alettiin korostaa, että tulkinta tapahtuu aina tietyistä teoreettisista oletuksista käsin ja se voi myös purkaa tekstin valta-asetelmia. Huomion kiinnittyminen lukemisen prosessiin johti laajemmin kontekstualisoivien lähestymistapojen nousuun. Kirjallisuus alettiin nähdä yhteiskunnassa ja kulttuurissa toimivana, ihmisen kulloistakin historiallisesti määrittyneenä olemista ilmentävänä mutta myös siihen kantaa ottavana ja sitä problematisoivana.

Tekijä-, teksti-, lukija- ja maailmalähtöiset lähestymistavat

Eri lähestymistapoja voi jäsentää seuraavien kysymysten avulla: miten eri suuntaukset määrittelevät kirjallisuuden, eli millaisia kirjallisuuskäsityksiä niiden taustalla on?

Suuntausten välillä on suuria eroja muun muassa siinä, nähdäänkö kirjallisuus osana muuta yhteiskuntaa ja kulttuuria vai omalakisena tekstuaalisena ilmiönä, jonka erityisyys määrittyy sen formaalisten ominaisuuksien kautta. Miten eri lähestymistavat ymmärtävät tekijän ja tekstin suhteen? Ääripäinä näyttäytyvät tekstin näkeminen tekijän tuotteena tai ilmauksena ja tekstin tai sen merkitysten näkeminen täysin tekijästä riippumattomana. Minkälaisen roolin eri lähestymistavat antavat lukijalle? Tekijä- ja tekstikeskeiset suuntauokset jättävät lukijan pitkälti huomiotta, kun taas esimerkiksi reseptiotutkimuksessa, hermeneutiikassa ja kognitiivisessa kirjallisuudentutkimuksessa lukijan rooli on keskeinen.

Entä miten eri lähestymistavat näkevät todellisuuden ja tekstin suhteen, ja minkä tyyppiseen todellisuuteen kirjallisuuden nähdään kiinnittyvän (esimerkiksi yhteiskunnalliseen, psykologiseen jne.)? Jotkut suuntauokset näkevät kirjallisuuden heijastavan todellisuutta, toiset esittävät, että kirjallisuus viittaa vain itseensä, ja toiset taas korostavat, että kirjallisuus osallistuu todellisuuden tuottamiseen. Minkälaisen aseman eri lähestymistavat antavat kirjallisuuden mediumille, kielelle? Osa suuntauksista näkee kirjallisuuden nimenomaan kielen erityisyyden kautta ja kirjallisuustieteen pohjaavan kielitieteelle. Minkälainen historiakäsitys eri lähestymistapojen taustalla on? Onko kirjallisuus historian heijastusta vai osallistuuko se historiallisen todellisuuden rakentamiseen ja merkityksellistämiseen? Jotkut suuntauokset pitävät historiaa taustana, jota vasten kirjallisuus asetetaan, toiset taas näkevät sen läpäisevän kirjallisuutta alusta loppuun, mukaan lukien sen muotoja ja keinoja.

Tässä kirjassa eri lähestymistavat on jaoteltu neljään osioon sen mukaan, lähestytäänkö niissä kirjallisuutta tekijä-, teksti-, lukija- vai maailmalähtöisesti. Jaottelun taustalla on paradigmanmuutoksia, joihin viittasimme aiemmin. 1900-luvun kuluessa voi hahmottaa keskeisiä murroskohtia käsityksissä tekijän, teoksen ja lukijan suhteista. Antiikista 1700-luvulle ulottuneen klassistisen paradigman mukaan kirjallisuus ilmentää yleisiä totuuksia ihmiselämästä; tuolloin poetiikka oli normatiivista, eli painopiste oli kirjailijan tarpeessa seurata tiettyjä sääntöjä ja traditiota ilmaista yleiset totuudet vaikuttavassa muodossa. 1700–1800-lukujen taitteessa klassistisen paradigman haastoi positivistis-historistinen, tekijäkeskeinen paradigma, joka näkee kirjallisuuden merkitysten palautuvan tekijään ja tämän historialliseen maailmaan. 1900-luvun alussa sen tilalle nousi esteettis-formalistinen, teoskeskeinen paradigma, jossa kirjallisuuden merkitykset paikannetaan teokseen tai tekstiin ja/tai kirjallisuuteen omalakisena järjestelmänä. 1960-luvulta lähtien hallitsevaksi nousi lukija- ja kontekstikeskeinen paradigma, jossa kirjallisuuden merkitysten nähdään rakentuvan tekstin maailman ja lukijan maailman vuorovaikutuksessa ja korostetaan kirjallisuuden maailmallisuutta – kirjallisuutta maailmassa toimivana, sitä ilmentävänä ja problematisoivana.

Tarkoituksenamme on tarjota laaja kattaus erilaisia lähestymistapoja siten, ettei teos itsessään edusta mitään yhtä lähestymistapaa. Silti kirjallisuudentutkijoilla on aina tiettyjä teoreettisia lähtökohtia, joista käsin he paitsi lähestyvät kirjallisuutta myös suhteuttavat toisiinsa eri kirjallisuudentutkimuksen suuntauksia. Tämä näkyy esimerkiksi Ann Jeffersonin ja David Robeyn toimittamassa teoksessa *Modern Literary Theory: A Comparative Introduction* (1982), jossa painottuu kielen asema eri suuntauksissa, tai Terry Eagletonin kirjoittamassa teoksessa *Kirjallisuusteoria: Johdatus (Literary Theory: An Introduction)*, 1983), jossa hän esittelee eri suuntauksia oman marxilaisen lähestymistapansa tulkintakehyksestä käsin. Tässä teoksessa tapaamme jäsentää kirjallisuudentutkimuksen lähestymistapoja leimaa ajatus, että lähestymistapojen taustalla on

erilaisia ontologisia oletuksia siitä, mitä kirjallisuus ylipäättään on. Ontologia tarkoittaa filosofiassa sen tarkastelemista, mitä on ja miten jokin ilmiö on olemassa. Kirjallisuudentutkimuksen perustava ontologinen kysymys koskee sitä, mitä kirjallisuus on ja miten se on olemassa. Monet suuntaukset eivät suoraan nosta esiin tätä kysymystä, mutta niiden taustalla voidaan tunnistaa tiettyjä ontologisia oletuksia siitä, mitä kirjallisuus niiden näkökulmasta on. Nämä oletukset puolestaan vaikuttavat siihen, miten ne lähestyvät kirjallisuutta.

Käyttämämme jaottelu on varsin karkea ja vain suuntaa antava. Tekijälähtöisissä suuntauksissa lähdetään siitä, että kirjallisuus on jollakin olennaisella tavalla tekijän, kirjailijan, toimintaan palautuvaa tai että tekijällä on keskeinen rooli kirjallisuuden merkitysten ymmärtämisessä. Romantiikan aikakaudella syntyi ilmaisuestetiikka, jonka mukaan kirjallisuudessa on kyse tekijän itseilmaisusta, ja teoksen merkityksiä etsitään tekijän sielunelämästä ja maailmankuvasta. Sittemmin tekijyyden tutkimus on monipuolistunut, eivätkä kaikki tekijälähtöiset suuntaukset ole enää sitoutuneet romanttiseen ilmaisuestetiikkaan. Strukturalismissa ja jälkistrukturalismissa tekijä julistettiin kuolleeksi, mutta se on tehnyt vahvan paluun esimerkiksi feministisessä ja postkoloniaalisessa tutkimuksessa. Tekijällä on keskeinen asema nykyisessä julkisuudessa käytävässä kirjallisuuskustelussa, ja tekijyyttä lähestytään eri näkökulmista tuon keskustelun eri puoliin puretuvassa tutkimuksessa.

Teksti- tai teoslähtöisissä suuntauksissa kirjallisuudessa ajatellaan olevan kyse ennen kaikkea kaunokirjallisista teoksista tai teksteistä, ja juuri teokset tai tekstit ovat tutkimuskohteena eikä mikään niiden ulkopuolinen. Monet näistä lähestymistavoista nojautuvat autonomiaestetiikkaan, jonka mukaan taide on autonominen todellisuuden alue, eikä sitä tulisi alistaa millekään muulle todellisuuden alueelle. Osa näistä lähestymistavoista pitää kirjallisuutta itseriittoisena, omalakisena tutkimuskohteena, jonka tutkimuksessa tulisi sulkeistaa eli jättää ulkopuolelle kaikki ”ulkokirjallinen”, kuten teoksen yhteiskunnalliset ja kulttuuriset kontekstit. Kirjamme osiossa, joka käsittelee teksti-, teos- ja lajilähtöisiä suuntauksia, edetään 1900-luvun formalistisista, uskriittisistä ja strukturalistisista kirjallisuuskäsityksistä kohti uudempaa poetiikkaa, kuten historiallista poetiikkaa ja retorista kertomusteoriaa, joissa tiukan tekstiautonomian sijaan huomioidaan myös aiemmin pitkälti sivuutetut tekijyyden ja lukijuuden kysymykset.

Lukijakeskeiset lähestymistavat lähtevät siitä, että kirjallisuuden merkitykset rakentuvat aina tekstin ja lukijan kohtaamisen prosesseissa. Kirjallisuus ei ole itseriittoinen, vain itseensä viittaava todellisuuden alue, jonka merkitykset määrittävät irrallaan sen vastaanotosta. Vasta tultuaan luetuksi kirjallisuus saa merkityksiä, ja koska kirjallisuutta luetaan aina erilaisissa kulttuurisissa, yhteiskunnallisissa, historiallisissa ja teoreettisissa konteksteissa, se saa ajan saatossa yhä uusia merkityksiä. Kaikki tulkinta on uudelleentulkintaa, ja lukijat ovat aina osa tiettyä maailmaa, josta käsin he lukevat ja antavat lukemalleen merkityksiä. Kun teoksia luetaan uusista konteksteista, niistä tulee näkyviin uusia puolia. Kirjallisuus on siinä mielessä tyhjentyvätöntä, että uudet lukemisen tavat saavat siitä esiin aina uusia piirteitä, eikä koskaan voida saavuttaa tyhjentävää, lopullista tulkintaa. Lukijälähtöiset suuntaukset ottavat huomioon lukemisen roolin kaunokirjallisuuden merkitysten rakentumisessa ja muuttumisessa.

Lukijakeskeiset lähestymistavat merkitsevät siirtymää maailmakeskeisyyteen, ja ne pitkälti limittyvät maailmakeskeisten suuntausten kanssa, sillä lukeminen tapahtuu aina muuttuvissa maailmallisissa konteksteissa. Siten lukemisen näkökulma tuo maailman kirjallisuuden tulkinnan keskiöön. Tässä kokoelmassa on kuitenkin vielä erikseen

maailmakeskeisten lähestymistapojen osio, jossa esiteltyt lähestymistavat keskittävät huomion maailmallisten kontekstien eri puoliin. Osio on kokoelman laajin, mikä kertoo siitä, että kirjallisuudentutkimus on kehittynyt yhä maailmakeskeisempään suuntaan viimeisten vuosikymmenten aikana. Maailmakeskeisissä suuntauksissa on laaja kirjo erilaisia lähestymistapoja, joista osa painottaa enemmän historiaa, osa yhteiskuntaa, osa kulttuurisen todellisuuden eri puolia ja osa ihmisen ja luonnon välistä suhdetta. Kulttuuri, yhteiskunta ja historia toki kietoutuvat yhteen ja muodostavat sen merkitystodellisuuden, jonka osana kirjallisuutta tuotetaan ja vastaanotetaan. Monet näistä lähestymistavoista korostavat kysymyksiä vallasta, eriarvoisuudesta ja erilaisista ongelmallisista ideologioista. Viime vuosikymmeninä on alettu kiinnittää yhä enemmän huomiota myös merkitystodellisuuden materiaaliin ehtoihin sekä merkitysten ja materian yhteenkietoutumiseen.

Kirjallisuusinstituutio ja sitä ympäröivä maailma ovat jatkuvassa muutoksessa, ja kirjallisuudentutkimuksen monipuolisuutta osoittaa se, ettei käsillä olevassa kirjassa ole voitu huomioida kaikkea sitä tutkimusta, jota alalla tehdään. Esimerkiksi määrälliseen ja tilastolliseen analyysiin perustuva digitaalinen kirjallisuudentutkimus on viime vuosina muotoutunut uudenlainen lähestymistapa, josta esimerkkeinä voi mainita digitaalisia työkaluja hyödyntävät arkistotutkimushankkeet sekä kirjastotietokantoihin sisältyvän metadatan avulla tehtävän kirjallisuushistorian uudelleentarkastelun. Datarikasteisen tutkimuksen avulla kirjallisuuden historiaa voidaan tarkastella esimerkiksi julkaisutoiminnan historiana ja sen kautta avautuvana lukemisen historiana. (Ks. Parente-Čapková 2021; Parente-Čapková, Launis & Westerlund 2023.) Toinen ajankohtainen tutkimuskenttä on kirjallisuuden vastaanottamisen uudet muodot ja tavat, kuten kuunneltavaksi tarkoitettujen äänikirjojen tutkimus, joka osallistuu keskusteluun kirjallisuuden lukemisen ja kuuntelemisen eroista (ks. Haven & Stougaard Pedersen 2016; Tattersall Wallin 2020). Uudenlaiset kirjallisuuden muodot haastavat tutkijoita tarkastelemaan paitsi tuotantoa ja vastaanottoa myös pohtimaan niiden merkitystä koko kirjallisuusinstituution kannalta.

Teoksen käyttötarkoituksesta

Tämä teos on voimainponnistus, johon olemme saaneet mukaan kirjallisuudentutkijoita laajasti Suomen eri yliopistoista. Kirjoittajakunnassa näkyy eräänlainen sukupolvenvaihdos suhteessa aiempiin kirjallisuudentutkimuksen oppikirjoihin. Edelliset kirjallisuudentutkimuksen suuntauksia esitelleet teokset, Lasse Koskelan ja Lea Rojolan *Lukijan ABC-kirja: johdatus kirjallisuuden nykyteorioihin ja kirjallisuudentutkimuksen suuntauksiin* (1997) ja Tiina Käkelä-Puumalan ja Outi Alangon toimittama *Kirjallisuudentutkimuksen peruskäsitteitä* (2001), ovat jo yli parikymmentä vuotta vanhoja (ks. myös Nevala 1983, Palmgren & Pohjola 1986) ja niiden ilmestymisen jälkeen tutkimuskenttään on tullut useita uusia tutkimussuuntia, kuten ekokritiikki, posthumanismi, materiaalisuuden tutkimus, transnationalismi ja kulttuurinen muistitutkimus. Aiemmat teokset eivät myöskään esittele kirjallisuudentutkimuksen lähestymistapoja siinä laajuudessa kuin käsillä oleva teos.

On hyvä muistaa, ettei ole neutraalia, objektiivista tapaa esittää kirjallisuudentutkimuksen kenttää. Vaikka olemme pyrkineet laaja-alaisuuteen, teoksessa näkyvät epäilemättä tietynlaiset teoreettiset oletukset. Tämän teoksen toimittajat eivät seuraa mitään

yhtä lähestymistapaa, mutta voinee sanoa, että edustamme laajasti ymmärrettynä kontekstualisoivaa kirjallisuudentutkimusta, ajatusta siitä, että kirjallisuus itsessään syntyy aina tietyissä konteksteissa ja myös tutkimusta tehdään osana kulttuurisia, yhteiskunnallisia, historiallisia ja teoreettisia konteksteja. Kirjallisuuden kontekstit ovat moninaisia. On kirjallisia konteksteja, kuten kirjalliset traditiot ja kirjallisuusinstituutio, sekä laajemmat kontekstit: kieli, kulttuuri, yhteiskunta. Teoreettisiin konteksteihin liittyy tarve reflektoida eri teorioiden pätevyysalueen historiallisia rajoja. Monet teoreettiset suuntaukset pyrkivät universaaliuteen, mutta silti niiden lähtökohtana on usein tiettyjä kirjallisuuden historiallisesti muotoutuneita ilmiöitä.

Teoksen kirjoittajilla on erilaisia tieteenalataustoja, jotka näkyvät heidän tavoissaan esitellä eri lähestymistapoja. Suomessa on pitkään ollut vallalla tutkimusperinne, jossa kirjallisuudentutkimus on jaettu kotimaiseen kirjallisuuteen ja yleiseen kirjallisuustieteeseen. Viime vuosina oppiaineita on osin yhdistetty, mutta nämä alat toimivat edelleen itsenäisinä oppiaineina Turun ja Helsingin yliopistoissa. Lisäksi jälkimmäisessä on pohjoismaisen kirjallisuuden oppiaine. Kirjallisuudentutkimusta tehdään kirjallisuusaineiden ohella myös monissa kieliaineissa. Tässä teoksessa kirjoittajien oppialaustausta vaikuttaa usein esimerkkien valintaan ja painotuksiin, mutta lähtökohtaisesti erilaiset teoreettiset lähestymistavat ovat sovellettavissa yhtä lailla suomalaiseseen kuin muiden kielialueiden kirjallisuuteen.

Olemme kirjoittaneet tämän kirjan pedagogisella otteella siten, että se olisi käytökelpoinen yliopisto-opiskelijoille. Myös lukio-opiskelijat ja esimerkiksi äidinkielen ja kirjallisuuden opettajat voivat käyttää sitä kirjallisuusanalyysin ja sen opettamisen tukena. Teoksen pedagogista otetta korostaa se, että luvuissa on mukana havainnollisia esimerkkejä siitä, miten kutakin lähestymistapaa voi käyttää kirjallisuusanalyysin välineenä. Lukujen lopussa on tietolaatikko, jossa esitetään tiivistetysti kyseisen lähestymistavan keskeisiä piirteitä.

Olemme halunneet kirjoittaa teoksen, jossa käsitellään yleistajuisesti erilaisia kirjallisuudentutkimuksen lähestymistapoja. Tarkastelussa yhtäältä huomioidaan historiallinen perspektiivi mutta toisaalta painotetaan nykyhetken tilannetta sekä historian ja nykyajan vuoropuhelua pohtimalla, miten historian kuluessa syntyneet kirjallisuuden lähestymistavat ovat läsnä aikalaistekstinsä lisäksi omassa ajassamme kirjallisuuden tarkastelussa ja tutkimuksessa. Tällöin on tärkeää huomioida myös kirjallisen kulttuurin muutokset: on tarpeen pohtia sitäkin, miten lähestymistavat suhteutuvat kirjallisuuden muuttuvaan asemaan ja miten kirjallisuuden nykyiset esiintymismuodot vaikuttavat sen käsittelemiseen. Kirjallisuuden tavoin myös kirjallisuudentutkimus elää aina osana omaa aikaansa ja sen liikkeessä olevia konteksteja.

Lähteet

- Aristoteles 1997: *Retoriikka. Runousoppi*. Suom. Paavo Hohti ja Päivi Myllykoski. Helsinki: Gaudeamus. Kreikankielinen alkuteos 330–320-luku eaa.
- Eagleton, Terry 1991: *Kirjallisuusteoria. Johdatus*. Suom. Yrjö Hosiainluoma ja muut. Tampere: Vastapaino. Englanninkielinen alkuteos 1983.
- Gadamer, Hans-Georg 1990: *Gesammelte Werke. Band 1. Hermeneutik I. Wahrheit und Methode*. Mohr: Tübingen. Alkuteos 1960.
- Have, Iben – Stougaard Pedersen, Birgitte 2016: *Digital Audiobooks. New Media, Users, and Experiences*. New York & Lontoo: Routledge.
- Jefferson, Ann – Robey, David 1982: *Modern Literary Theory. A Comparative Introduction*. Totowa: Barnes & Noble Books.
- Kinnunen, Aarne 1983: Kuka puhuu? Teoksessa Nevala, Maria-Liisa (toim.) *Kirjallisuudentutkimuksen menetelmiä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 13–47.
- Koskela, Lasse – Rojola, Lea 1997: *Lukijan ABC-kirja. Johdatus kirjallisuuden nykyteorioihin ja kirjallisuudentutkimuksen suuntauksiin*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Käkelä-Puumala, Tiina – Alanko, Outi 2001: *Kirjallisuudentutkimuksen peruskäsitteitä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Meretoja, Hanna 2004: Kysymisen taito. Hermeneutiikka kriittisen kulttuurintutkimuksen lähtökohdanna. – *Kulttuurintutkimus* 3/2004 s. 3–9.
- Meretoja, Hanna 2014: *The Narrative Turn in Fiction and Theory. The Crisis and Return of Storytelling from Robbe-Grillet to Tournier*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9781137401069>.
- Mäkikalli, Aino – Meretoja, Hanna – Kähkönen, Lotta 2022: *Opas kirjallisuustieteellisen tutkielman tekijälle*. Turun yliopisto.
- Nevala, Maria-Liisa (toim.) 1983: *Kirjallisuudentutkimuksen menetelmiä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Palmgren, Marja-Leena – Pohjola, Riitta 1986: *Johdatus kirjallisuustieteeseen*. Helsinki: WSOY.
- Parente-Čapková, Viola 2021: Digitaaliset ihmistieteet kirjallisuudentutkimuksessa. – *AVAIN – Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 4/2021 s. 86–95. <https://doi.org/10.30665/av.111973>.
- Parente-Čapková, Viola – Launis, Kati – Westerlund, Jasmine 2023: Digitaaliset metadata-arkistot ja mesoanalyysi kulttuurisen vaihdon kartoittamisessa. – *AVAIN – Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 1/2023 s. 100–111. <https://doi.org/10.30665/av.127486>.
- Platon 1981: Valtio. Teoksessa *Teokset. Neljäs osa*. Suom. Marja Itkonen-Kaila. Helsinki: Otava. Kreikankielinen alkuteos 370-luku eaa.
- Saariluoma, Liisa 2000: Hermeneutiikka, teoria ja ”toisen” kohtaamisen ongelma. Teoksessa Hallila, Mika – Krogerus, Tellervo (toim.) *Kirjallisuudentutkijain seuran vuosikirja* 53. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 11–26.
- Tattersall Wallin, Elisa 2020: Reading by listening. Conceptualising audiobook practices in the age of streaming subscription services. *Journal of Documentation* 2/2020 s. 432–448. <https://doi.org/10.1108/JD-06-2020-0098>.
- Wellek, René – Warren, Austin 1969: *Kirjallisuus ja sen teoria*. Suom. Vilho Viksten ja Matti Suurpää. Helsinki: Otava. Englanninkielinen alkuteos 1949.